

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

การศึกษาเรื่องการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลาง อำเภอมะเมาะ จังหวัดลำปาง วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลาง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ความสัมพันธ์ของฐานอำนาจและ เครือข่ายในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

วิธีการศึกษานี้เป็นเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลหลายวิธีผสมผสานกันคือ การศึกษาเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือ รายงานการศึกษาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ การสังเกตจากวิถีชีวิตประจำวัน การเข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน และนำข้อมูลมาแยกแยะเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ ความน่าเชื่อถือของปัจจัยต่างๆ ความเชื่อมโยงของข้อมูล ตรวจสอบความสมบูรณ์และหาข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

5.1.1 การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

5.1.1.1 รูปแบบการจัดการตามประเพณีนิยม

ในการศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้รับการถ่ายทอดกันมาอย่างหลากหลาย เช่น กฎเกณฑ์ระเบียบ ข้อบังคับ การกำหนดคบทลงโทษ ความเชื่อ พิธีกรรม ซึ่งจะออกมาในลักษณะความสัมพันธ์ของคนต้องพึ่งพาป่าในการดำรงชีวิต โดยมีการจัดการการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ เช่น การหมุนเวียนของธาตุอาหาร อาหารในดิน การทำไร่หมุนเวียน การเก็บหาของป่า การฟื้นตัวของป่าไม้ที่ถูกทำลาย และความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีชาวบ้านได้มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยแบ่งเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เขตหมู่บ้านสัตว์ป่า เขตป่าหากิน เขตป่าใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ด้านศาสนา ชาวบ้านไม่มีความเชื่อเรื่องผีหรือเจ้าคุ้มครองป่า แต่จะเชื่อเรื่องพระผู้เป็นเจ้าซึ่งในคำสั่งสอนจากพระคัมภีร์มีส่วนช่วยส่งเสริมในการรักษาป่าและใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน ด้านความเชื่อ ชาวบ้านให้ความเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบ ข้อบังคับของหมู่บ้าน โดยมีการแบ่งปันผลประโยชน์ การให้สิทธิและกรรมสิทธิ์ แต่จะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์การจัดการของชุมชน การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งจะใช้วิธีเจรจาต่อรองไปจนถึงการรวมตัวประท้วง

5.1.1.2 รูปแบบการจัดการภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย

ในการศึกษาพบว่า ชาวบ้านไม่มีการตัดไม้ทำลายป่า และบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าไม้ โดยได้มีการบำรุงรักษาและฟื้นฟูสภาพป่าของชุมชนโดยใช้ประโยชน์ตามสภาพป่า ซึ่งมีผลมาจากกฎระเบียบของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกลางกำหนดไว้ เช่น ห้ามตัดไม้ เผาป่าล่าสัตว์ และทำไร่โดยเด็ดขาด หากฝ่าฝืนก็จะถูกลงโทษโดยจะปล่อยให้ป่าค่อยๆ ฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ และมีการกำหนดความรับผิดชอบของชุมชนจะกำหนดโดยคณะกรรมการป่าชุมชน หมู่บ้านเป็นผู้กำหนดกิจกรรมในการดูแลรักษาป้องกันทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลาง อีกทั้งยังมีกิจกรรมการปลูกป่าและบวชป่า ซึ่งจะสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

5.1.1.3 รูปแบบการจัดการโดยจัดตั้งกฎหมาย

ในการศึกษาพบว่า ในอดีตชาวบ้านได้มีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อการค้า และมีการทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ป่าโดยทั่วไป แต่ในปัจจุบันการตัดไม้ของชาวบ้านเป็นเพียงเพื่อการใช้สอยในครัวเรือนหรือปลูกสร้างบ้านเรือนตามความจำเป็นเท่านั้น การทำไร่หมุนเวียนก็มีให้ขยายพื้นที่ออกจากเดิมที่มีการกำหนดเขตการทำไร่ ส่วนการเก็บหาของป่าโดยมากจะเก็บหาในปริมาณที่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ยกเว้นการเก็บหาหน่อไม้ที่ชาวบ้านจะเก็บหาเพื่อนำไปขายเสริมรายได้แก่ครอบครัวในช่วงฤดูฝน

5.1.1.4 วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ในการศึกษาพบว่า ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยมีการค้นหาปัญหา สาเหตุ หาแนวทางแก้ไขปัญหา และปกป้องทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน โดยมีการกำหนดนโยบายของหมู่บ้านในการแก้ไขฟื้นฟูป่าไม้ที่เสื่อมโทรมให้ฟื้นคืนสภาพ โดยร่วมกันวางแผนดำเนินงานอีกทั้งจัดตั้งองค์คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกลางขึ้นมาเพื่อบริหารรักษาทรัพยากรป่าไม้ โดยร่างกฎ ระเบียบ ข้อบังคับและกำหนดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ จัดสรรชาวบ้านให้เข้าร่วมในกิจกรรมการรักษาป่าของหมู่บ้าน ซึ่งการอำนวยความสะดวก ประสานกรรมการป่าชุมชนในการสั่งการ รวมทั้งประสานงานกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชนภายนอก ส่วนในด้านของงบประมาณชาวบ้านจะเก็บรวบรวมเงินกันภายในหมู่บ้านเพื่อจัดตั้งเป็นกองทุนรักษาป่าของหมู่บ้านและอีกส่วนหนึ่งได้รับสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดง

5.1.2 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

ในการศึกษาพบว่า ชาวบ้านได้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมดังนี้

5.1.2.1 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ทางตรง

ทรัพยากรป่าไม้มีผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ เป็นแหล่งไม้ใช้สอย สร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย อุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือน แหล่งเชื้อเพลิง โดยนำเศษไม้ปลายไม้ใช้เป็นไม้ฟืน แหล่งอาหาร เช่น หน่อไม้ เห็ด พืชผักป่า แหล่งเก็บหาสมุนไพรรักษาโรคร้ายต่างๆ เช่น ขมิ้นชัน มะเกลือ แหล่งเก็บหาของป่าเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและเป็นรายได้ของครอบครัว เช่น หน่อไม้ น้ำผึ้ง หวายและแหล่งเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย โดยปล่อยเข้าไปหากินใบไม้ ต้นหญ้าในป่า

5.1.2.2 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ทางอ้อม

ชาวบ้านได้อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและทำให้มีน้ำไหลสำหรับหมู่บ้านได้มีน้ำใช้อุปโภคบริโภคตลอดปี เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในการออกไปสวด (เที่ยวป่า) พร้อมกับหาอาหารจากป่ามาดำรงชีพ ป่าไม้ของชุมชนบ้านกลางมีความอุดมสมบูรณ์มาก เรือนยอดของต้นไม้หนาแน่นจะช่วยสกัดกั้นบรรเทาความรุนแรงของลมพายุได้ เมื่อฝนตกลงมา ยอดไม้ที่หนาแน่นจะคอยสกัดกั้นเม็ดฝนเอาไว้ โดยทำให้ฝนตกไม่กระทบผิวดินโดยตรง เพราะพื้นที่ป่ายังมีไม้ชั้นล่าง หญ้า และใบไม้ปกคลุมอยู่ทั่วไป ต้นไม้ชั้นล่างจะคอยดูดซับน้ำเอาไว้ทำให้น้ำไหลช้าและซึมลงดินได้มาก ซึ่งสามารถป้องกันการชะล้างและพังทลายของดินได้และบรรเทาอุทกภัยไว้ อีกทั้งยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า โดยให้เป็นที่กำบังหลบภัย ที่หากิน และที่เพาะขยายพันธุ์

5.1.3 ความสัมพันธ์ของฐานอำนาจและเครือข่ายในการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

5.1.3.1 ความสัมพันธ์ของฐานอำนาจรัฐในการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

5.1.3.1.1 กรมป่าไม้ (สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำปาง อุทยานแห่งชาติลำปาง)

ในการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับหน่วยงานของกรมป่าไม้มีความสัมพันธ์กันน้อยมาก ส่วนมากจะอยู่ในรูปของการเข้ามาดูแลตรวจตราในพื้นที่ป่าและเข้าร่วมกิจกรรมการบวชป่าของชุมชน หน่วยงานกรมป่าไม้จะใช้ฐานอำนาจตามกฎหมาย ซึ่งทำหน้าที่รักษาทรัพยากรป่าไม้ตามกฎหมายเกี่ยวกับพระราชบัญญัติป่าไม้ โดยใช้ฐานอำนาจตามกฎหมายใน

การบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ยางและป่าแม่เอียง และฐานอำนาจการบังคับหรือการลงโทษของหน่วยงานกรมป่าไม้ จะใช้อำนาจตามกฎหมายในการบังคับหรือลงโทษ ปรากฏว่ายังไม่มีกรกระทำผิดโดยจับกุมดำเนินคดีตามกฎหมายป่าไม้ในพื้นที่บ้านกลางแต่อย่างใด ซึ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะใช้วิธีการปฏิบัติหน้าที่ โดยมีการรอมชอมและยืดหยุ่น

5.1.3.1.2 องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดง

ในการศึกษาพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดงมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านในการสนับสนุนพัฒนาอาชีพความเป็นอยู่ สาธารณูปโภค โครงสร้างพื้นฐาน และร่วมกิจกรรมการบำรุงรักษาป่าร่วมกับชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดงจะใช้ฐานอำนาจตามกฎหมายทำหน้าที่คุ้มครอง ดูแลและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ตามพระราชบัญญัติสภาพัฒนาการและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537)

5.1.3.1.3 ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน

ในการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในฐานะผู้นำอย่างเป็นทางการมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ กลุ่มอาชีพ กลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้าน ในการใช้อำนาจของผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ใช้ฐานอำนาจตามกฎหมาย ตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่นในการบริหารและป้องกันรักษาป่าไม้ของชุมชนและฐานอำนาจที่เกิดจากความเป็นผู้เชี่ยวชาญในฐานะเป็นผู้มีคุณวุฒิ ความรู้ ความสามารถ จนเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านให้เป็นผู้ใหญ่บ้านและประธานกรรมการคณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้าน

5.1.3.2 ความสัมพันธ์ของฐานอำนาจชุมชนในการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกลาง

ในการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกลาง มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติอยู่แบบพี่แบบน้อง พี่งพาอาศัยกัน และมีความห่วงใยเอื้ออาทรกัน เมื่อทุกคนประสบปัญหาจะประสานและช่วยเหลือกันจนเกิดการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนขึ้น ในการใช้ฐานอำนาจของคณะกรรมการป่าชุมชนตามกฎหมายจะผ่านทางกฎระเบียบ ข้อบังคับขององค์กร ส่วนฐานอำนาจจะใช้ฐานอำนาจการให้รางวัลจากการที่ชาวบ้านยอมปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ข้อบังคับขององค์กรที่กำหนดขึ้น ทำให้ได้สิทธิและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และฐานอำนาจจากการบังคับหรือการลงโทษจากชาวบ้านหรือบุคคลภายนอกไม่ปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ข้อบังคับขององค์กรที่กำหนดขึ้น

5.1.3.3 ความสัมพันธ์ของฐานอำนาจเครือข่ายในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

ในการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือกับชาวบ้านจะมีการสนับสนุนแลกเปลี่ยนให้ความรู้แก่ชาวบ้าน ประสานแนวคิดกิจกรรมสนับสนุนองค์กรคณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้านในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ อีกทั้งร่วมกันเรียกร้องต่อองค์กรรัฐในการเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับการจัดการเขตอนุรักษ์ ตัวอย่างของการใช้อำนาจขององค์กรเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือได้ใช้ฐานอำนาจในฐานะมีบทบาทเป็นผู้เชี่ยวชาญ มีความรู้ ประสบการณ์ในการแก้ปัญหาต่อรอง เรียกร้องและประสานความร่วมมือช่วยเหลือในหมู่บ้านกลางจนชาวบ้านให้การยอมรับและเข้าเป็นเครือข่ายร่วมขององค์กรกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

5.2 อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษากิจการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลางอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ในครั้งนี้ผู้ศึกษาจะหยิบยกประเด็นต่างๆเพื่ออภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาดังนี้

5.2.1 การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

จากผลที่ได้จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนโดยผ่านทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ซึ่งสังเกตได้จากการรู้จักวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การทำไร่หมุนเวียน การสร้างแนวกันไฟ การบวชป่า โดยเฉพาะการทำไร่หมุนเวียน ภายหลังจากทำไร่ประมาณ 2-3 ปี ก็สามารถสร้างรอยต่อระหว่างป่าธรรมชาติกับป่าช่วงพื้นตัวหลังจากการทำไร่ได้ ซึ่งจากการอนุรักษ์ป่าดังกล่าวส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยตั้งเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้าน มีการกำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบ ข้อบังคับ การกำหนดคบทลงโทษ โดยชาวบ้านจะอยู่ภายใต้ขอบเขตหรือกฎเกณฑ์ของคณะกรรมการป่าชุมชนจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในทรัพยากรป่าไม้ทุกคนภายในหมู่บ้านจะมีสิทธิและได้รับกรรมสิทธิ์ในการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมเหมือนกันทุกคน แต่ชาวบ้านจะไม่ได้มีสิทธิหรือกรรมสิทธิ์โดยเด็ดขาดเพราะถือว่าทรัพยากรป่าไม้เป็นของส่วนรวม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วิญญู จรัสพันธ์ (อ้างในกรมป่าไม้, 2538) ได้กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติหรือหลักปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อรักษาป่าเอาไว้ในสังคมมีแนวโน้มความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติน้อยลง จึงมีการสร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ เข้ามา

เสริมพลังความเชื่อเดิม และสอดคล้องกับ ชูสิทธิ์ ชูชาติ (2538) ที่ศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศน์เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทยพบว่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งยังคงรักษาระบบนิเวศน์ป่าเอาไว้โดยใช้ภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรม กฎ กติกา ในการรักษาระบบนิเวศน์ป่า ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านกลางได้ใช้ประโยชน์จากป่า ดิน น้ำ และผลิตผลจากป่าในการดำรงชีวิต อีกทั้งยังมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าในทุกด้าน เช่น ระบบเครือญาติ ครอบครัว เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย จึงทำให้ชาวบ้านร่วมกันทำหน้าที่ปกป้องป่าของตนเองเอาไว้ เพื่อจะได้ใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าและยาวนาน

ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนบ้านกลาง ส่วนมากจะเป็นปัญหาจากบุคคลภายนอกหรือระหว่างหมู่บ้าน ซึ่งเข้าไปใช้ประโยชน์หรือลักลอบกระทำผิดในเขตป่าของหมู่บ้าน ในระยะแรกชาวบ้านจะได้รับผลจากการถูกลั่นแกล้งหรือการข่มขู่ ข่มขู่ จนทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันให้เกิดแรงผลักดันและสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ลุล่วง ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงความสามัคคีและความเข้มแข็งของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากบุคคลภายนอกที่เข้ามาทำลาย ผลการศึกษาสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ที่ศึกษาป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนาเล่ม 1 พบว่า การแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกและความพยายามของชุมชนในการสงวนรักษาป่าไว้สำหรับสมาชิกของชุมชนเมื่อเกิดการรุกรานจากภายนอก ชุมชนจึงมีการรวมตัวกันต่อต้านบุคคลภายนอกที่ต้องการมาใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน ชาวบ้านต้องการให้ภาครัฐดำเนินการเกี่ยวกับ พ.ร.บ.ป่าชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านได้มีสิทธิอำนาจชอบธรรมในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างถูกกฎหมาย สำหรับความขัดแย้งกับรัฐเพื่อจะให้อยอมรับชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้ตามกฎหมาย ชาวบ้านจะใช้วิธีการเรียกร้อง ต่อร้องกับรัฐ เร่งแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งดังกล่าวสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก และคณะ (อ้างแล้ว) พบว่า เมื่อชาวบ้านต้องเผชิญกับปัญหาในการแย่งชิงทรัพยากรจะค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา อาจจะออกมาในรูปของการรวมตัวกันเคลื่อนไหวและต่อต้าน หรือการต่อร้องกับรัฐในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง

การบำรุงรักษาและฟื้นฟูสภาพป่าสังเกตได้ว่า ชาวบ้านจะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เช่น ในการบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้น เพื่อเป็นการเชื่อมโยงประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าด้านการอนุรักษ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยก่อให้เกิดผลต่อป่าไม้ของชุมชนให้อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลางมีความอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว สำหรับการปลูกป่าในชุมชนจึงไม่ค่อยได้รับความสนใจ เพราะสภาพป่าไม่ถูกรบกวนจากชาวบ้านป่าจึงสามารถฟื้นตัวได้เองตามธรรมชาติโดยไม่จำเป็นต้องมีการปลูกเสริมป่า ทำให้การปลูกเสริมป่าในพื้นที่บ้านกลางไม่ค่อยได้ผลมากนัก อีกทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาปลูกทับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านให้ลดลงไปอีก เป็นการสร้างปัญหาเกี่ยวกับที่ทำกินให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับ สหัทธยา วิเศษ (2540)

ที่ศึกษามีปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มรักษาศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา พบว่า ชาวบ้านได้จัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าไม้ที่เกิดจากความรู้ ประสบการณ์และกิจกรรมที่เกิดจากการประยุกต์ประเพณีทางศาสนาพุทธ เพื่อให้ป่าฟื้นตัวและกระตุ้นจิตสำนึกชาวบ้าน ดังนั้นการบวชป่าของชาวบ้านน่าจะเป็นวิธีคิดที่ชาวบ้านนำมาใช้เพื่อดึงชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าและสร้างความรัก ความหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนของตนเอง ทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ เพื่อจะนำไปสู่ความอุดมสมบูรณ์ของป่าในอนาคต

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้าน โดยขัดต่อกฎหมายพบว่า การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านมีลักษณะไม่เด่นชัด แต่จะแอบแฝงอยู่ในลักษณะของกฎเกณฑ์ ระเบียบ ของชุมชนที่กำหนดเอง เช่น การตัดไม้ในป่าเพื่อใช้สอยในครัวเรือนหรือปลูกสร้างบ้านเรือนตามความจำเป็นเท่านั้น โดยไม่มีลักษณะในทางการค้า การทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านกลางเป็นระบบการผลิตแบบยังชีพ โดยไม่ได้ทำแบบระบบการผลิตเพื่อขายส่งจึงไม่ต้องการที่ดินเพื่อเพิ่มผลผลิต ทำให้ชาวบ้านไม่บุกรุกป่าและมีความพอใจในการใช้ที่ดิน ซึ่งการจะขยายพื้นที่ทำกินจะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านก่อน ส่วนการเก็บหาของป่า การเก็บหาหน่อไม้ในเขตป่าเพื่อนำไปขายในเมืองหรือมีนายทุนมารับซื้อในหมู่บ้าน เนื่องจากป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์มีไม้ไผ่และหน่อไม้จำนวนมาก การเก็บหาที่ใช้ระยะเวลาสั้นๆ ไม่นานนักและกำลังผลิตของไม้ไผ่มีเป็นจำนวนมากทำให้ไม่เกินกำลังผลิตของป่า ซึ่งชาวบ้านสามารถเก็บหาหน่อไม้โดยสภาพป่าไม้ถูกทำลายมากนัก ซึ่งสอดคล้องกับ สุรียรัตน์ กลุณธ์รังสรรค์ (2540) ที่ศึกษาการจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ ศึกษากรณี หมู่บ้านก้อทุ่ง ตำบลก้อ อำเภอสี จังหวัดลำพูนพบว่า ในระยะแรกมีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในการลักลอบตัดไม้ จนต้องมีการประกาศเขตอุทยานฯ ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดเขตป่าไม้สอยและมีการจัดการดูแลจากคนในชุมชนมาโดยที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้ยอมรับสิทธิของชุมชน และให้การสนับสนุนชุมชนในการดูแลรักษาป่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า หมู่บ้านกลางเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่า เคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ ต่อมาได้กลายเป็นลูกจ้างรับตัดไม้และตีตราไม้ในสมัยที่มีการเปิดสัมปทานทำไม้ เมื่อสัมปทานถูกยกเลิกได้มีนายทุนเข้ามาลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ และชาวบ้านได้เข้ามาเป็นเครื่องมือของนายทุนในการตัดไม้เพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัว จนทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและระบบนิเวศน์ของป่า จึงทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและแนวคิดจากการทำลายป่าไม้มาเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยมีการปรับตัวและใช้วิธีการจัดการตามรูปแบบของตนเอง

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ซึ่งเกิดจากชาวบ้านมีส่วนร่วมพบว่า เมื่อมองอย่างผิวเผินแล้ว อาจจะดูเหมือนว่าจะไม่เป็นตามระเบียบ แบบแผน ตามหลักวิชาการ แต่ปรากฏว่าชาวบ้านมีวิธีการจัดการตามแบบของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ บนเงื่อนไขวิถีชีวิตของชุมชนในการร่วมกันวางแผนดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้านกลางขึ้นมาเพื่อบริหาร รักษาโดยร่วมกันร่างกฎระเบียบ ข้อบังคับ การกำหนดความรับผิดชอบของชาวบ้าน การร่วมกิจกรรมการรักษาป่า โดยมีการสั่งการจากคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้าน ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนจะออกมาในรูปของแรงงานคนเป็นส่วนมาก ส่วนในรูปของงบประมาณก็ได้มาจากการเก็บรวบรวมของชาวบ้านทุกหลังคาเรือน ซึ่งบ่งบอกถึงการเสียสละและรู้ซึ่งถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน สอดคล้องกับ สติธา พึ่งแสงแก้ว (2537) ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การศึกษาเชิงคุณภาพยืนยันได้ว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างมากในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผน การลงทุนและปฏิบัติและการติดตามประเมินผล ซึ่งการมีส่วนร่วมของชาวบ้านเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง ชาวบ้านกลางสามารถดำเนินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างได้ผล ทั้งนี้การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแทบจะไม่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ แต่ที่เกิดขึ้นได้เนื่องจากจิตสำนึกและการรวมตัวกันของชาวบ้าน ในการมีส่วนร่วมจัดการป่าไม้ของชาวบ้านโดยผ่านทางองค์กรท้องถิ่น ชาวบ้านจะมีการเสียสละแรงงานและเวลาเข้าร่วมกิจกรรมขององค์กร ซึ่งจะสะท้อนออกมาในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อรักษาป่าดั้งเดิมของชุมชนเอาไว้ให้อยู่อย่างยาวนาน

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะพบว่า ชุมชนบ้านกลางมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนในลักษณะของการวางแผนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งได้จำแนกประเภทป่าไม้ เช่น ป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ ป่าหาคิน โดยได้มีการจัดสรรผลประโยชน์แก่ชุมชนในหมู่บ้าน เช่น ป่าไม้สอยเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือน ทำไม้ฟืน ป่าอนุรักษ์เขตหวงห้าม อนุญาตเก็บหาของป่า หน่อไม้ สมุนไพร โดยมีการควบคุมบังคับใช้ตามระเบียบเกี่ยวกับป่าประเภทต่างๆ ของชุมชน อันเป็นการควบคุม ป้องกันดูแลทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน ตลอดไป

5.2.2 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

จากผลที่ได้จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน จึงต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยในการดำรงชีพจากทรัพยากรป่าไม้ เพื่อเป็นการลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เพราะป่าคือแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพรและวัตถุดิบปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต โดยไม่อาจคำนวณมูลค่าของป่าออกมาเป็นเงินให้เห็นได้อย่างชัดเจน แต่ผลจากความยากจนของชาวบ้านก็ไม่ได้เป็นปัญหา

อุปสรรคในด้านการใช้ทรัพยากรป่าไม้ ในด้านความต้องการจนทำให้ป่าถูกทำลายหรือเสื่อมโทรมลงเหมือนบางพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เสน่ห์ จามริก และคณะ (อ้างแล้ว) ที่พบว่า การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตรและการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิงรวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น ทั้งนี้ชาวบ้านมีความผูกพันกับป่าไม้อยู่สูงมากหรืออาจกล่าวได้ว่าในพื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้เป็นชุมชนที่พึ่งพิงป่าเป็นแหล่งที่มาของปัจจัยสี่และต้องการพึ่งพาความสมดุลของระบบนิเวศน์ที่เกิดจากป่าไม้ในต้น เป็นแหล่งซับน้ำทำให้มีความชุ่มชื้น น้ำไหลอย่างสม่ำเสมอตลอดปี แหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้าน การป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน และบรรเทาอุทกภัย

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตและการผลิตของชาวบ้านกลางจะมีความสัมพันธ์ต่อระบบนิเวศของป่า การที่ชาวบ้านได้รู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างมีขอบเขตและไม่เกินกำลังผลิต อีกทั้งยังมีความผูกพันกับธรรมชาติ มีการพึ่งพาอาศัย รวมทั้งการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งส่งผลให้ป่าไม้เกิดความสมบูรณ์มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตและช่วยรักษาคุณภาพของระบบนิเวศน์ อันมีผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านเอง

5.2.3 ความสัมพันธ์ของฐานอำนาจและเครือข่ายในการจัดการและการใช้ประโยชน์

จากผลที่ได้จากการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ของรัฐ (กรมป่าไม้) กับชุมชนบ้านกลางยังมีอยู่น้อยมาก บทบาทของรัฐแทบจะไม่มีส่วนในการเข้าไปร่วมจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแต่อย่างใด รัฐอาจจะสนับสนุนในด้านการตรวจลาดตระเวนในพื้นที่ป่ารับผิดชอบบางครั้ง ซึ่งก็ยังไม่เพียงพอในการช่วยเหลือชาวบ้าน การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่โดยมีการขยายแนวเขตอุทยานแห่งชาติถ้ำผาไทและในส่วนของกฎหมายรัฐยังไม่ได้ให้การยอมรับชาวบ้านในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งผลทางกฎหมายทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ป่าไม้ไม่มีสิทธิในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ แต่บางครั้งชาวบ้านยังต้องการให้หน่วยงานของรัฐเข้ามาดูแลทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน จะเห็นได้จากเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรป่าไม้หรือ มีการฝ่าฝืนกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนในกรณีที่ชุมชนไม่สามารถจัดการได้ ก็จะส่งให้เจ้าหน้าที่ของรัฐดำเนินการตามกฎหมายต่อไป ส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านกลางจะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีดั้งเดิมของชุมชนมาเป็นรูปแบบในการจัดการและการใช้ประโยชน์ ซึ่งจะมีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนในพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับ สมเกียรติ ประเสริฐ (2542)

ที่ศึกษาบทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น : กรณีศึกษา การจัดการป่าชุมชนของประชาชนบ้านแม่อมลอง ตำบลแม่สลิ อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ความร่วมมือระหว่างประชาชนในพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้กับหน่วยงานรัฐมีอยู่น้อยมาก อาจจะเป็นเนื่องจากการเข้าไปร่วมหรือสนับสนุนการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของภาครัฐจะเป็นการขัดต่อกฎหมาย จึงทำให้ความร่วมมือในส่วนนี้ขาด หายไป

องค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านดงมีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้านกลางน้อยมาก อาจจะเพราะอยู่ห่างไกลการคมนาคมไม่สะดวก ทำให้การติดต่อประสานงานยากลำบาก ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกลางกับองค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านดงยังมีอยู่น้อยมาก ส่งผลให้การดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติยังได้รับความสนใจน้อยมาก จากองค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านดง สังเกตจากไม่ค่อยปรากฏว่ามีโครงการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเท่าที่ควร ส่วนมากจะเป็นโครงการเกี่ยวกับการพัฒนาสาธารณูปโภคในชุมชนมากกว่า

สรุปได้ว่าหน่วยงานของรัฐยังไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านมากนัก เนื่องจากอาจจะขัดแย้งกันในด้านกฎหมาย ความห่างไกลของชุมชน และความไม่สะดวกในด้านการคมนาคม จึงทำให้ชุมชนบ้านกลางดำเนินการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ภายใต้กฎระเบียบ ข้อบังคับที่กำหนดขึ้นเองในชุมชน

ความสัมพันธ์ภายในชุมชนของชาวบ้านกลางในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้านจะมีลักษณะร่วมกันคือ ชาวบ้านจะมีความผูกพันทางเครือญาติ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ ซึ่งพลังเหล่านี้ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงประสานประโยชน์ของกลุ่ม นอกจากนี้อำนาจขององค์กรชาวบ้านแล้วยังสามารถแสดงออกได้โดยผ่านทางผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านที่จะช่วยให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นและแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การทำกิจกรรมรักษาป่าสอดส่องดูแลทรัพยากรป่าไม้ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมผสมผสานกับความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากภายนอกเป็นแนวทางในการอนุรักษ์และจัดการป่าของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ที่ศึกษาป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 พบว่า ชาวบ้านจะแสดงอำนาจขององค์กรชุมชนในการจัดการป่าออกเป็น 2 แนวทาง คือ แนวทางแรกโดยการจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นประเภทต่างๆ และกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจน เช่น เขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าใช้สอย เป็นต้น แนวทางที่สอง โดยการนำเอาความเชื่อและวิถีชีวิตตามประเพณีมาเป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกลาง ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน

จะมีส่วนประสานช่วยเหลือดูแลรักษาป่า ซึ่งวางอยู่บนรากฐานของการใช้ทรัพยากรร่วมกันภายใต้ขอบเขตของชุมชน

ความสัมพันธ์ทางสังคมชาวบ้านกลางกับองค์กรเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ซึ่งเป็นองค์กรภายนอกไม่สังกัดอยู่เฉพาะภายในชุมชน ซึ่งชาวบ้านยังมีการเชื่อมโยงเกาะเกี่ยวกับกลุ่มองค์กรเอกชนภายนอกชุมชนเพื่อให้เกิดความร่วมมือ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีเป้าหมายวิธีการดำเนินงานเพื่อประสานประโยชน์ในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ของกลุ่ม ความสัมพันธ์จะประสานด้วยความเป็นเพื่อนร่วมกิจกรรมเดียวกันหรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเมื่อชาวบ้านมีความต้องการขอความช่วยเหลือ ก็สามารถบอกไปได้ทางเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือนั้นเป็นหนทางหนึ่งของชาวบ้านในการลดข้อจำกัดและเพิ่มพูนความรู้ความสามารถที่จะช่วยกันผนึกกำลังในการแก้ไขปัญหาและผลักดันเสนอ นโยบายรัฐบาลหรือต่อต้านการบุกรุกจากบุคคลภายนอกชุมชน ตลอดจนเสริมสร้างภูมิปัญญาพัฒนาศักยภาพการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนมากขึ้น สอดคล้องกับการศึกษาของ เสน่ห์ จามริก และคณะ (อ้างแล้ว) พบว่าชาวบ้านได้แสดงศักยภาพในการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาทั้งการช่วยเหลือตัวเองและการประสานกับองค์กรภายนอกอื่นๆ เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และสื่อมวลชนต่างๆ เพื่อเพิ่มอำนาจขององค์กรชาวบ้านในการต่อรองกับรัฐ และผู้มีอิทธิพลที่มีปัญหาในการแย่งชิงทรัพยากรของชุมชน ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าชาวบ้านกลางยังขาดความรู้ ประสบการณ์ และอำนาจในการต่อรอง จึงสร้างเครือข่ายประสานงานกับหน่วยงานเอกชนเพื่อเสริมสร้างและต้องการความแข็งแกร่งให้แก่ชุมชน เพื่อชาวบ้านจะได้รับการยอมรับตามกฎหมายจากรัฐให้สามารถจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตนเองได้อย่างแท้จริง

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลาง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ในครั้งนี้ รวมทั้งข้อเท็จจริงที่ปรากฏในพื้นที่ศึกษา ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมดังนี้

1. ชุมชนที่สามารถจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายในชุมชนเองได้ รัฐควรจะรับรองสิทธิในการจัดการ การใช้ และการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเอง รัฐควรเสริมบทบาทของตนเองในด้านความรู้ทางวิชาการ งบประมาณสนับสนุนและช่วยเหลือสอดคล้องดูแลให้คำปรึกษาแนะนำเพื่อประสานกันในการจัดการทรัพยากรป่าไม้
2. หน่วยงานภาครัฐอื่นๆเช่น เกษตร ประมง การปกครอง สาธารณสุข พัฒนาชุมชน ฯลฯ ควรจะเข้ามาสนับสนุนทางด้านวิชาการความรู้และงบประมาณให้แก่ชุมชนเพื่อเสริมสร้างให้

ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถช่วยเหลือตนเองได้ อีกทั้งเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ๆ เป็นการเปิดโลกทัศน์สร้างองค์ความรู้ใหม่ที่จะนำไปใช้ในชุมชนได้

3. องค์กรพัฒนาเอกชนควรจะประสานงานระหว่างภาครัฐกับองค์กรเอกชนท้องถิ่น ถ่ายทอดความรู้ในด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่มีประสิทธิภาพให้แก่องค์กรท้องถิ่น รวมทั้งคอยติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการดำเนินงานด้วย

4. ชุมชนบ้านกลางมีการรวมกลุ่มกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้ดำเนินการเฉพาะกลุ่มของตนเท่านั้น ยังไม่มีการออกไปเชื่อมโยงกับกลุ่มอื่นเช่น บ้านแม่सान บ้านแดง บ้านตะปู้จ้อย ซึ่งนอกจากจะทำให้กลุ่มบรรลุเป้าหมายแล้วยังเป็นการพัฒนากลุ่มให้เข้มแข็งขึ้นด้วย ดังนั้นควรจะตระหนักถึงความสำคัญของเครือข่ายในชุมชนและควรสนับสนุนให้เครือข่ายเข้มแข็งต่อไป

อนึ่ง ในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาเฉพาะในด้านการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านกลาง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปางเท่านั้น จึงมีประเด็นอื่นอีกหลายแง่มุมที่น่าสนใจและจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนบ้านกลาง อาทิ ควรทำการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างหมู่บ้านที่มีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เพื่อจะได้เปรียบเทียบปัจจัยต่างๆว่ามีผลต่อการจัดการและการใช้ทรัพยากรป่าไม้เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไรหรือการศึกษาในพื้นที่อื่นๆ เพื่อจะได้ทราบถึงการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อจะนำมาอธิบายการจัดการและปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างกว้างขวางเป็นต้น หรือแง่มุมอื่นๆ ที่ผู้ศึกษามีได้กล่าวถึงผู้ศึกษา จึงคาดหวังว่าคงจะมีผู้สนใจศึกษาถึงแง่มุมในประเด็นอื่นๆ อันนอกเหนือไปจากการศึกษาในครั้งนี้ ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนบ้านกลางต่อไป